

BJÄRKA-SÄBY OCH DESS ÄGARE

AF
HOLGER ROSMAN

DEL 1

INNEHÅLL

TEXT

Förord		11
	Källor	14
	Illustrationsmaterial	19
	Förkortningar	20
Landskapet		23
Kap. I	De äldsta kända ägarne (till omkr. 1371)	59
1.	Östgötabygden och herrekultur en	61
2.	Johan Petersson å Bjärka	88
3.	Knut Folkesson och hans föregångare å Säby	103
4.	Sigrid Håkansdotter och Nils Turesson	117
5.	Andra jordägare i Wist	126
Kap.II.	Bo Jonsson (omkr. 1360-1386)	139
1.	Härstamning och första framträdande	141
2.	Politikern och ämbetsmannen	147
3.	Länsherren	163
4.	Den rike jorddroten	180
5.	De bärande tankarna	207
6.	Banbrytaren och våldsmannen	219
7.	Personförbindelser, testamente och eftermäle	243
8.	Gårdarna i Wist sock	263
Kap. III.	Arftet efter Bo Jonsson (omkr. 1386-1509)	281
1.	Exekutorerna och politiken	283
2.	Familjeuppörelserna	293
3.	Släkten Bylow	309
4.	Bjarkagårdarnas ställning	323
Bilagor:		
A.	Förteckning öfver städer och socknar, i hvilka Bo Jonsson haft egendom	339
B.	Medeltidshandlingar rörande Bjärka-Säby, utg. af Ernst Nygren	351
C.	Rapporter öfver undersökning af Bo Jonssons förmodade grafplats,	365

af Erik Lundberg och C. M. Fürst

ILLUSTRATIONER

1	Cederhjemska slottet	22
2	Rester af Bo Jonssons borg .	24
3	Sofia Stenbocks slott . _ .	25
4	Bjärka-Säby sedt från Rengen	26
5	Ekonomibyggnader vid hufvudgården	27
6	Kringstorps arrendegård	28
7	Hästemo arrendegård	29
8	Rengen från Bjärka-Säbys slottstorn	30
9	Rengen från Bjärka-Säbys slottstorn	31
10	Stångåns dalgång med Bjärka-Säby (karta)	33
11	Parti af Rengen	34
12	Parti af Rengen	35
13	Stångån ofvanför Säby bro	36
14	Stångån nedanför Säby bro	37
15	Kvarntorpsfallet, öfre delen	38
16	Kvarntorpsfallet, nedre delen	39
17	Skälstorpsfallet	40
18	Skorpafallet	41
19	Stångån nära spången	42
20	Stångån vid Bjärkängen	43
21	Kinda kanal vid Hofvetorp	44
22	Sjön Tolen	45
23	Åkerfält vid Torpa	46
24	Ång med betande djur	47
25	Säby västerskog	48
26	Säby västerskog	49
27	Torpet Hybblen	50
28	Arbetarebostad vid Hofvetorp	51
29	Björkhage vid Tolstorp	52
30	Hjorthagen	53
31	Stångån med Wist kyrka	55
32	Bjärka-Säby i fågelperspektiv	57
33	Det sista lodjuret	58
34	Ur Östgöta lagens Byggningsabäl	65
35	Sigtrygg Bengtssons sigill	73
36	Bengt Magnussons sigill (Folkungaätten	75
37	Knut Jonssons sigill (Blåätten)	75
38	Bytesbref rörande Bjärka	91
39	Peter Karlssons sigill	92
40	Nils Jonssons sigill .	92
41	Harald Bagges sigill	92
42	Johan Peterssons sigill	93
43	Katarina Brynulfsdotters sigill	93
44	Brunnen vid Bjärkängen	101
45	Fastebref rörande Säby	105
46	Margareta Knutsdotters grafsten i Wist kyrka	107
47	Knut Folkessons sigill	109
48	Svantepolk Knutssons sigill	114
49	Nils Turessons sigill	119
50	Erengisle Sunessons sigill .	119

51	Erik Karlssons sigill	123
52	Sune Håkanssons sigill	123
53	Staffan Avidssons sigill	130
54	Gustaf Matssons sigill	130
55	Hermans i Bogesta sigill	131
56	Peter Tomassons sigill	131
57	Sigmund Sunessons sigill	133
58	Kyrkoherde Karls i Wist sigill	133
59	Orter i Wist, omtalade på 1300-talet (karta)	135
60	Hålyxa från bronsåldern ...	138
61	Johan Tomassons sigill	143
62	Bo Jonssons sigill	149
63	Gripsholms slott	159
64	Stockholms slott	167
65,66	Rester af Ringstadaholm	171
67	Viborgs slott	177
68	Bo Jonssons namn under ett bref	179
69	Del af bultlås med nyckel	183
70	Stockholm med Lidingö i bakgrunden	189
71	Socknar där Bo Jonsson haft egendom (karta)	194
72	Bo Jonssons gårdar i Bälinge och Tystberga (karta)	201
73	Albrekts-brakteat och Wismar-vitten	209
74,75	Från Bosholmen i Rengen	227
76,77	77. Från Nyköpings slottsruin	229
78,79	79. Från Raseborgs slottsruin	231
80	Titelblad till Alexandersagan	234
81	Släkten Porses vapen	245
82	Margareta Dumes sigill	245
83	Magnus Kases sigill	247
84	Jöns Djekns sigill	247
85	Biskop Tords sigill	249
86	Bo Jonssons grafsten	255
87	Planritning af klosterkyrkan med Bo	257
88	Bosholmen i Stångån (karta)	265
89	Rester af Bjärkaholm	267
90	Bo Jonssons gårdar i Wist (karta)	269
91	Brunnen vid Bjärkaholm	272
92	Bos ek vid Bjärkaholm	273
93	Bostenen å Kvarnängen	277
94	Sölja	279
95	Rester af sporre	279
96	Nyckel	280
97	Sten Bossons sigill	289
98	Jeppé Djekns sigill	289
99	Knut Bossons sigill	296
100	Ermegård Johansdotters sigill	296
101	Grefve Hans' sigill	296
102	Bo Knutssons sigill	297
103	Katarina Knutsdotters sigill	297
104	Nils Erengislessons sigill	297
105	Detlef Bylows sigill	313
106	Henrik Bylows sigill	313

107	Ficke Bylows sigill	318
108	Släkten Bydelsbachs vapen	318
109	Anna Bylows anteckningar om Ficke Bylow	319
110	Ermegård Fickesdotters sigill	321
111	Måns Bengtssons sigill	321
112	Sigge Larssons sigill	322
113	Knut Lindormssons sigill	322
114	Ulf Jonssons sigill	325
115	Tomas v. Vitzens sigill	325
116	Bengt Nilssons sigill	325
117	Ermegård Fickesdotters gårdar i Wist (karta)	331
118	Blosshållare	336
119,120	Från gräfningen i Vadstena klosterkyrka	369
121	Karta öfver Bjärka-Säby 1923	372

FÖRORD

NÄR GODSÄGARE OSCAR EKMAN FÖR OMKRING TIO ÅR sedan bad mig insamla upplysningar om hans gård Bjärka-Säby och dess ägare under gångna tider, fick jag en tämligen obegränsad fullmakt att i offentliga och enskilda samlingar efterleta allt, som kunde tänkas komplettera de fåtaliga handlingar, som funnos i gårdens eget arkiv. Insamlandet skulle icke blott afse det som angick gården och dess öden, utan också ägarnes historia i öfrigt, deras person- och släktförhållanden, deras besittningar i andra trakter af landet, deras insatser i det offentliga lifvet etc.

Vid insamlingsarbetets igångsättande ställdes också i utsikt, att det ytterst skulle resultera i en tryckt beskrifning öfver gården och dess ägare. Planen för denna fastslogs dock icke från början efter några schematiska linier, utan skulle materialet ställas till fri disposition för de bearbetningar, som kunde befinnas lämpliga.

Först småningom har planen för de slutliga beskrifningarna utformats. Hela organisationsarbetet har stått under omedelbar ledning af gårdens ägare, som i detalj följt forskningens fortgång och sålunda kunnat själf bedöma, i hvad man material förelegat för olika frågors behandling. Efter hand som arbetet fortskridit har det ansetts lämpligt att ägna särskild uppmärksamhet åt vissa sidor af gårdens utveckling, och så har det ofverlämnats åt Vetenskapsmän inom olika områden att företaga detaljundersökningar och framlägga resultatet af dessa. Det tillfälle, som sålunda beredts vetenskapen att fritt fördjupa sig i en uppgift, måste gifvetvis tillskrifvas betydelse långt utöfver det lokala område, till hvilket ämnet begränsat uppgiften.

Efter den plan, som sålunda under årens lopp tagit gestalt, påbörjas nu en serie monografier rörande Bjärka-Säby. Det är ingalunda meningen att fullständigt belysa alla sidor af gårdens utveckling. En allmän öfversikt skall lämna antydningar om de stora dragen, medan

de ämnen, som underkastas en mera ingående behandling, äro valda bland uppgifter, som ansetts vara af särskildt intresse.

Den allmänna öfversikten, af hvilken första bandet här föreligger och hvilken kommer att omfatta ytterligare två band, är infogad inom ramen af ägarnes historia (Bjärka-Säby och dess ägare). Syftet är sålunda dubbelt, dels att skildra godsets historia i dess hufvuddrag, dels att lämna lefnadsbeskrifningar öfver samtliga ägare så långt tillbaka i tiden man kan finna deras namn. Då biografierna äfven behandla de delar af ägarnes historia, som ej alls tangeras Bjärka-Säby, komma de båda uppgifterna blott delvis att sammanlöpa. Gifvetvis lägges dock i personbeskrifningarna hufvudvikten vid vederbörandes verksamhet såsom jordägare och i alldeles särskild grad deras insatser för Säbygodsets utveckling.

Inom serien följa därefter specialbeskrifningarna, som alltgenom röra gården och dess historiska minnen. Naturvetenskapliga ämnen äro medtagna blott i den mån de kunna anslutas till de kulturhistoriska skildringarna. Hvarje författares arbete utgör ett afslutadt helt, men några arbeten, som behandla sinsemellan befryndade ämnen, komma måhända att sammanföras i band med gemensam titel.

Enligt den plan, som för närvarande föreligger, men i hvilken dock ändringar kunna vidtagas, skola specialbeskrifningarna omfatta följande:

Bjärka-Säby-områdets geologi,
 Bjärka-Säbys naturminnen,
 Löfängen i Bjärka-Säby bebyggelsehistoria,
 Bjärka-Säby under forntiden,
 Byar och allmoge hem å Bjärka-Säby,
 Jordbruket å Bjärka-Säby genom tiderna,
 Detaljbeskrifning öfver hemman, torp och lägenheter,
 Cedersbergs glasbruk och dess tillverkningar,
 Bo Jonssons borg vid Bjärka-Säby,
 Slottsbyggnaderna å Bjärka-Säby, ,
 Inventarier och konstföremål å Bjärka-Säby,
 Fornä och nuvarande ortnamn å Bjärka-Säby,
 Folkhäl och folkminnen å Bjärka-Säby.

I serien komma också att ingå biografier öfver ägare till Staf-sätters herregård, som sedan några årtionden tillbaka är införlifvad med Bjärka-Säby, samt skildringar rörande kyrkan, församlingslivet och prästerskapet i Wist socken, där Bjärka-Säbys ägare intill senaste tid haft patronatsrätt.

Vid specialbeskrifningarna medverka följande författare: professor E. O. Arenander, arkitekten Sven Brandel, professor Sigvard Curnan, amanuensen Sigurd Erixon, statsgeologen Simon Johansson, docenten Natan Lindquist, licentiaten Erik Lundberg, antikvarien Bror Schnittger, professor Rutger Sernander och intendenten G. M. Silfverstolpe. Skildringen af församlingslivet i Wist föreligger redan färdigskrifven af socknens nyligen aflidne kyrkoherde Axel Broinan.

Före tryckningen af den allmänna öfversikten har jag - för att få det rätta sammanhanget i skriftserien - tagit del af specialredogörelserna i de delar, som beröra de behandlade tidsperioderna, med undantag dock för beskrifningen om jordbruket. Då jag ej inom sistnämnda ämne kunnat distinkt uppdelat området för respektive arbeten, förekomma måhända vissa upprepningar och motsägelser.

Vid arbetets utstyrsel i denna och de följande delarna anlitas konstnären Arthur Sjögren såsom rådgifvare.
Stockholm i juni 1923.
Holger Rosman.

KÄLLOR

Då ett utkast redan är utarbetadt till alla de följande kapitlen i den skildring, af hvilken första bandet här föreligger, kan redan nu en antydning lämnas om den allmänna arten af de källor, som kommit till användning för arbetet Bjärka-Säby och dess ägare. För lösning af den förelagda uppgiften hafva omfattande arkiv- och litteraturstudier företagits. Hvad som gjort arbetet särskildt kräfvande har varit, att på Bjärka-Säby icke finnes något gårdsarkiv, som kunnat bilda utgångspunkt för materialsamlandet. Endast för de sista 50 åren, då den nuvarande släkten innehaft egendomen, äro gårdshandlingarna tämligen fullständigt bevarade. För äldre tid är det endast enstaka papper, som fått kvarstanna -- några ägorättshandlingar, landtmäterihandlingar och räkenskapsböcker, af hvilka den äldsta ej går längre tillbaka än till 1836. Det gamla gårdsarkivet skingrades efter excellensen Cederhjelm's död 1841, då det som ansågs af värde öfverlämnades till Upsala universitetsbibliotek. Därstädes har det visserligen fått en betryggande vård, men då den tidens arkivmän icke hyste någon öfverdrifven vördnad för proveniensens, fördelades handlingarna på ett flertal serier, där det nu i många fall är så godt som omöjligt att återfinna dem.

Källorna för arbetet ha under sådana förhållanden fått sökas på vidt skilda håll. En fullständig granskning af allt det material, som kan tänkas gifva upplysningar om Bjärka-Säby och dess ägare, har gifvetvis ej kunnat ifrågakomma, då ju uppgifter kunna vara instuckna i hvarjehanda samlingar i arkiven och biblioteken. jämte den lättast tillgängliga litteraturen - både källpublikationer och bearbetningar - hafva närmast de offentliga arkiven anlåtats. Därvid har beaktande dock endast kunnat egnas åt de serier, som genom förteckningar varit öfverskådliga eller hvilka i öfrigt funnits värda en genomgående undersökning. Ännu mindre kan anspråk ställas på ett genomletande af de privata arkiven, som naturligtvis i brefsamlingar o. d. kunna innehålla åtskilligt, som rör Bjärka-Säbys ägare.

Så ofullständigt förtecknade och svåröfverskådliga som de svenska herrgårdsarkiven äro, skulle ett försök att tillgodogöra sig allt deras material vara alltför vidtomfattande för den föreliggande uppgiften.

I följande arkiv hafva för ändamålet forskningar företagits: I Stockholm: Riksarkivet (med därstädes deponerade ämbetsarkiv och privatarkiv), Kammararkivet, Kammarkollegiets arkiv, Krigsarkivet, Landtmästeristyrelsens arkiv, Riddarhusarkivet, Vitterhetsakademiens arkiv, Landbruksakademiens arkiv, Riksbankens arkiv, Stockholms stads arkiv, Rådhusarkivet, Kungl. Biblioteket, Nordiska museet; i Upsala: Universitetsbiblioteket, Landsarkivet; i Vadstena: Landsarkivet; i Linköping: Länsstyrelsens arkiv, Hanekinds härads arkiv, Domkapitlets arkiv, Stiftsbiblioteket, Rådhusarkivet, Hushållningssällskapetets arkiv; i jönköping: Göta hofrätts arkiv; i Göteborg: Landsarkivet; i Land: Universitetsbiblioteket, Landsarkivet; i Köpenhamn: Riksarkivet; i Helsingfors: Statsarkivet och Universitetsbiblioteket. Utom de herrgårdsarkiv, som förvaras i Riksarkivet (Vik, Skokloster, Safstaholm m. fl.), hafva hitintills privatarkiv å följande egendomar varit föremål för granskning: Bjärka-Säby, Sturefors, Brokind (numera i Linköpings Stiftsbibliotek), Adelsnäs, Mein (numera å Sunnerå, Ryssby), Eriksberg, Hedensberg (numera delvis i Riksarkivet), Segersjö, Trolleholm och Barsebäck. Dessutom hafva ett flertal privatpersoner å olika platser ställt en del handlingar till förfogande.

I stor utsträckning hafva också muntliga berättelser lämnat material, då ett systematiskt arbete igångsatts för att uppteckna hvad de gamle vid gården erinra sig, samtidigt med att också andra personer uppsökts för att berätta om sina minnen från Bjärka-Säby och dess forna ägare.

I det här föreliggande bandet hafva källorna kommit till användning på ungefär följande sätt.

De i landskapsbeskrifningen införda uppgifterna om egendomens omfattning grundas, i hvad de angå nuvarande förhållanden, hufvudsakligen på personliga iakttagelser eller muntliga meddelanden från ägare och förvaltare, hvilka ställt till förfogande de sifferuppgifter, som refereras. Äfven den kortfattade naturöfversikt, som ingår i skildringen af landskapet, är till väsentlig del grundad på upplysningar, som å platsen inhämtats, samtidigt med att tillgängliga handböcker anlåtats.

Den historiska öfversikt om Östgötabygden och herrekulturen, som ingår i kap. I, ansluter sig till den gängse litteraturen, fastän vissa detaljer gjorts till föremål för ett kritiskt bedomande. Moderna bearbetningar hafva i möjligaste mån beaktats, men någon fullständig granskning af tidskriftslitteraturen har icke företagits. Det hela är blott en skisserad framställning med hufvudvikten lagd vid de punkter, som beröra jordfördelningen eller släkternas ställning, och liksom

all historia från denna tid framträder den blott som en serie gissningar och lösa antaganden.

De därefter följande detaljbeskrifningarna öfver gdrdarna och deras ägare bygga endast i ringa grad på den tryckta litteraturen, då nämligen de omhandlade personerna eller egendomarna icke hitintills varit föremål för specialstudier. Bo Jonsson är nästan den ende af gårdens ägare, med hvilken historieforskningen haft anledning syssla. Hela undersökningen har därför fått läggas på ny grund med framletande af primärmaterial ur både tryckta och otryckta källor.

För de äldre perioderna äro en stor del af källorna tryckta. Svenskt Diplornatarimn, som upptager alla urkunder in extenso, sträcker sig i sin äldsta serie till år 1355, och i Diplomatiets yngre serie ingå alla bref 1401-1420. I öfrigt finnas urkunder för dessa tider tryckta i Hadorphs editioner af Rimkrönikan och andra skrifter, Rydbergs Sveriges Traktater, Styffes Bidrag till g Skandinaviens historia, Hausens Finlands Medeltidsurkunder m. fl. publikationer. Krönikor och annaler återfinnas i samlingsverket *Scriptores rerum suecicarum*, hvarjämte både originalhandlingar och brefförteckningar äro införda i sådana skriftserier som *Historiska handlingar* och *Handlingar rör. Skandinaviens historia*.

För erhållande af källor för tiden 1356-1400 och för tiden efter 1420 har det varit nödvändigt att gå direkt till arkiven, och ha därvid i första hand originalurkunder å pergament och papper kommit till användning. De flesta urkunderna finnas i Riksarkivet. Men äfven i Upsala Universitetsbibliotek, Linköpings Stiftsbibliotek, Landsarkiven och flera offentliga eller enskilda samlingar förvaras originalurkunder till belysning af förevarande ämne. Öfver Riksarkivets bref finnas tämligen fullständiga förteckningar, dels tryckta för tiden 1351-1400, dels handskrifna i en interfolierad publikation för samma tid, dels ä kartoliner upprättade för tiden 1421-1520. Äfven Upsala Bibliotekets och Landsarkivets bref äro förtecknade i Riksarkivet, medan flera herrgårdssamlingar äro beskrifna i de nyssnämnda serierna af tryckta handlingar eller i speciella förteckningar i Riksarkivet. Därstädes förvaras också en förteckning öfver pergamentsbref i Danska Riksarkivet. Däremot saknas en modern förteckning öfver de för detta arbete betydelsefulla Linköpingsbrefven.

Vid sidan om originalbrefven föreligga också afskrifter af stort värde. Särskildt de afskriftsamlingar, som äro upplagda före den stora slottsbranden i slutet af 1600-talet, visa sig innehålla flera bref, som numera äro förkomna. De viktigaste serierna förvaras i Riksarkivet, men äfven annorstädes påträffas de. Till och med i Helsingfors universitetsbibliotek finnas afskriftsamlingar, som innehålla eljest okända bref från denna tid.

I ännu högre grad än originalbrefven är det svårt att behärska

allt detta afskriftsmaterial, synnerligast som brefven i de stora samlingarna icke äro ordnade i tidsföljd, utan efter skiftande grunder med hänsyn till innehållet. Brefven i en del afskriftsamlingar äro för perioderna 1351_1400 och 1420-1450 förtecknade på kartoliner, som förvaras i Riksarkivet. Dessa äro visserligen öfverskådliga, ordnade som de äro i tidsföljd, men de äro ej på långt när uttömmande. Hitintills är det hufvudsakligen de medeltida kyrkoregistraturen jämte de s. k. Sparreska copieböckerna från början af 1600-talet, som blifvit föremål för granskning. Däremot hafva de betydande samlingarna af Cladius Örnholm, Johan Peringsköld och Nils Reinhold Brocman ännu icke förtecknats och ej heller de smärre samlingar och brefförteckningar, som påträffas i så godt som alla offentliga arkiv. De moderna afskriftsamlingarna, såsom B. E. Hildebrands förarbeten för Diplomatariet, och K. H. Karlssons afskrifter från Vatikanen och andra utländska arkiv - samtliga förvarade i Riksarkivet - äro ej heller förtecknade, men dessa samlingar äro dock lättare att behärska, eftersom brefven äro ordnade i tidsföljd.

Vid sidan om urkunderna äro också annaler, krönikor och grafstenar betydelsefulla källor. Särskildt belysande för här omhandlade personer är Vadstena klostrets minnesbok, det s. k. Vadstenadiariet. På 1400-talet börja äfven jordaböcker och släktberättelser lämna upplysningar till gods- och personhistorien. För de gårdar eller släkter, som här behandlas, hafva dock inga jordaböcker påträffats i de offentliga arkiven. Däremot finnas några genealogiska anteckningar af värde. Mest beaktansvärd är Anna Bylows *Chronicon Genealogicum*, skrifven af en dotter till Bjärka-Säbys ägare Ficke Bylow och till trycket befordrad af Joh. Peringsköld. Några handlingar om Bo Jonsson och arvet efter honom finnas också sammanförda i ett samlingsverk af den typ, som var vanlig på 1500- och 1600-talen, då adeln började intressera sig för släktforskningar. Samlingen, som är upplagd af Bo Jonssons ättling Margareta Grip, tillhör Trolleholms arkiv. Den innehåller bl. a. afskrifter af flera bref, som ej från annat håll äro kända.

Sistnämnda samling är nära befryndad med en del otryckta bearbetningar, hvilka också kommit till användning, såsom släktböcker, biografiska anteckningar och brefregister af Rasmus Ludvigsson, Peder Månsson Utter, Johan Peringsköld m. fl.

Dylika arbeten, som finnas både i Riksarkivet och i andra offentliga arkiv, ha sitt hufvudsakliga värde däri, att de åberopa äldre originalhandlingar, som numera äro förkomna. Bland moderna bearbetningar i manuskript kunna särskildt nämnas K. H. Karlssons anteckningar om frälselätker under medeltiden, hvilka ägas af Riddarhuset, och hvilkas vederhäftiga uppgifter varit till stor nytta vid de biografiska utredningarna.

Den skildring, som utarbetats på grundlag af detta ytterst begränsade och sporadiska, men likväl svåröferskådliga material, kan gifvetvis icke anses uttömmande, utan får endast tillmätas ett relativt värde såsom ett led i forskningen. Synnerligen gäller detta för tiden 1351-1400, då materialet i alldeles särskild grad är svårt att behärska.

Då beskrifningen planlades, var det meningen att söka få upprättad en förteckning öfver alla de gårdar, som vid något tillfälle tillhört Bo Jonsson. Under arbetets gång har detta emellertid visat sig omöjligt, då en identifiering af gårdarna för enbart detta arbete varit förenad med hardt när ööfvervinneliga svårigheter. Äfven om man skulle, genom bestämd begränsning till vissa genomgångna serier, reservera sig för ofullständighet, så är det dock synnerligen riskabelt att publicera en förteckning, upptagande omkring 1500 namn, utan att originalen eller de anlitade afskrifterna noggrant dechiffrerats. Att för ifrågasvarande arbete ombestyra exakta afskrifter af de hundratals bref, som för ändamålet anlitats, vore en alltför dyrbar apparat. Förteckningen måste därför anstå till dess diplomatariet utkommer, då den ger sig själf i de person- och ortregister, som kunna förväntas att liksom hitintills åtfölja publikationen. Endast en förteckning öfver de socknar, där Bo Jonsson haft egendom, har ansetts möjlig att för närvarande upprätta, och är denna såsom bilaga infogad i arbetet. Då diplomatariet en gång ligger färdigt, torde det också visa sig, att den förteckning öfver bref rörande Bo Jonsson, som för ifrågasvarande arbete upprättats å kartoliner - omfattande för åren 1354-1386 bortåt 700 bref - skall kunna ej oväsentligt utvidgas. Därmed skola kanske också många af de osäkra slutsatserna kunna antingen beriktigas eller vederläggas.

Till beskrifningen öfver Bo Jonsson ansluta sig jämte den nyssnämnda sockenförteckningen också två andra bilagor. En edition af viktigare urkunder är redigerad af arkivarien Ernst Nygren. Berättelser öfver de gräfningar, som på uppdrag af Riksantikvarien under sommaren 1922 verkstälts å Bo Jonssons förmodade grafplats i Vadstena klosterkyrka af licentiaten Erik Lundberg och hvilkas resultat bedomts af professor C. M. Fürst, hafva fullständigt aftryckts, då undersökningen ingått som led i här föreliggande forskningsarbete.

För verifiering af de särskilda uppgifterna i den föreliggande skildringen äro hänvisningar till källorna gjorda i noter under texten. I regel anföres källan invid själfva uppgiften, men då det ansetts önskvärdt att inskränka antalet tyngande noter, hafva i början på hvarje kapitel uppgifvits vissa grupper af källor, hvilka anlitats då intet annat anmärkes, och till hvilka därför endast undantagsvis hänvisning göres i de särskilda fallen. Dessa källor äro angifna för kap. I å sid. 88, för kap. II å sid. 142 och för kap. III å sid. 284.

Om hänvisningar saknas i texten, bör alltså källan sökas i den publikation eller arkivsamling, som finnes uppgifven i noter å här nämnda sidor.

För öfrigt kunna källhänvisningar erhållas genom en handskrifven förteckning öfver anlitade aktstycken, hvilken utarbetats för ägarens räkning att å Bjärka-Säby förvaras. Förteckningen, som har uppgifterna införda å kartoliner, ordnade i tidsföljd, omfattar för kap. I-III bortåt 2,000 lappar.

Vid utarbetandet af denna förteckning liksom vid forskningsarbetet i öfrigt hafva flera personer varit behjälpliga. Därvid bör särskildt nämnas delägaren i Svenska Arkivbyrån, *Anton Olsson*, hvilken redan från början deltagit vid materialsamlandet och sedermera utfört flera detaljundersökningar, som tillgodogjorts vid beskrifningen.

ILLUSTRATIONSMATERIAL

I största möjliga utsträckning har bildmaterialet sökts från den tid, som skildringen afser; I landskapsöfversikten inflikas sålunda moderna bilder för att illustrera den nuvarande bygdens karaktär, medan de historiska afdelningarna använda sig af samtida föremål eller kvarvarande rester från den tid, som behandlas. Stundom hafva något yngre bilder kommit till användning, men blott undantagsvis äro moderna byggnader afbildade i historiskt sammanhang.

Bidernas ursprung är vanligen angifvet i underskriften. Landskapsbilderna härröra, då intet annat angifves, från fotografier, tagna af fotografen *J. E. Thorin*, Åtvidaberg. De flesta sigillen äro efter vaxoriginalen afritade af fröken *Brita Gustafsson*, hvars arbete granskats af Riksheraldikerämbetets sekreterare friherre *Harald Fleetwood*.

De flesta kartorna i detta band äro moderna, vare sig de behandla nuvarande tid eller de uppkonstruerats för att gifva en föreställning om äldre förhållanden. Den stora kartan öfver egendomen, infogad i slutet af bandet, är ritad af agronom *Gideon johansson* och specialkartorna af fröken *Maria Rosman* efter författarens anvisningar. Endast en mindre karta härrör från 1600-talet.

FÖRKORTNINGAR

- RA. = Riksarkivet, Stockholm.
 KA. = Kammararkivet, Stockholm.
 KB. = Kungl. Biblioteket, Stockholm.
 Vitt. Ak. = Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens samlingar (Statens Histor. museum), Stockholm.
 UB. = Upsala Universitets Bibliotek.
 Link. Bibl. *eller* Link. = Linköpings Stiftsbibliotek.
 Eriksberg = Bondeska arkivet å Eriksberg.
 Trolleholm = Trolle-Bondeska arkivet å Trolleholm.
 Skokloster, Säfstaholm, Vik = arkiv från dessa gårdar, dep. i Riksarkivet.
 Danska RA. = Danska Riksarkivet, Köpenhamn.
 Hildebr. afskr. = B. E. Hildebrands afskrifter för Svenskt Diplomatarium, dep. i Riksarkivet.
 Karlssons afskr. = K. H. Karlssons afskrifter ur utländska arkiv, Riksarkivet.
 Peringsk. Dipl. = Joh. Peringskölds afskriftsaml., dep. i Riksarkivet.
 Rääfs Dipl. = L. F. Rääfs afskriftsaml., Vitt. akad.
 Örnhelms Coll. = Claud. Örnhelms afskrifter ur kyrko- och klosterbref, dep. i Riksarkivet.
 Sv. Dipl. = för tiden t. o. m. 1355 Diplomatarium Suecanum, I~VI; för tiden 1401-1420 Svenskt Diplomatarium från och med år 1401, I-IV.
 RP. = Förteckning öfver Svenska Riksarkivets pergamentsbref 1351-1400, utg. af N. A. Kullberg.
 Hansen, Med. urk. = Finlands Medeltidsurkunder, utg. af R. T. Hausen, I, II.
 Rydbergs Trakt. *eller* Rydberg = Sveriges traktater med främmande makter, utg. af S. Rydberg I-II.
 Rääf, Ydre *eller* Rääf = Samlingar om Ydre härad i Småland, utg. af L. F. Rääf, I-V.
 Styffe, Bidrag *eller* Styffe = Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiv, utg. af C. G. Styffe, I-V.
 Script. rer. suec. *eller* Script. = Scriptores rerum suecicarum I-III.
 Dipl. Norv. = Diplomatarium Norvegicum.

TOM SIDA

1. Cederhjemska slottet

LANDSKAPET

VID STRANDEN AF SJÖN RENGEN I DET FAGRA ÖSTER-götland ligger Bjärka-Säby egendom. Hufvudgården är belägen i Wist socken af Hanekinds härad, och där äro också nästan alla utgårdarna samlade.

I häradets södra del skjuter Wist socken ned lik en spets inkilad mellan Kinda och Bankekinds härad. Uppe i nordost bildas sockengränsen af sjön Erlången, i väster griper Stora Rengen in i landet med ett flertal vikar, och tvärs genom socknen letar sig Stångån fram vid sitt flöde mellan de båda sjöarna.

Af socknens hela areal upptaga Bjärka-Säbys ägor mera än en tredjedel. Medräknas några godset tillhörande hemman i angränsande socknar, uppgår Bjärka-Säbys ägovidd till 3,898 hektar, uppdelade på ej fullt 21 mantal, däraf 20 1/2 mantal i Wist. Då med Bjärka-Säby numera också förenats den gamla sätesgården Stafsäter med 3 5/8 mantal i Wist och 1 1/4 mantal i en angränsande socken, så omfattar hela det komplex, som tillhör Bjärka-Säbys ägare, bortåt 26 mantal, med en areal af 4,729 hektar. Den andra stora gården i socknen, fideikommisset Sturefors, som tillsamman har ett område af 47 mantal, har endast 15 mantal belägna i samma socken som hufvudgården, och än mindre äro de områden, som tillhöra socknens återstående gårdar, hvilka endast omfatta omkring 10 mantal. Bjärka-Säbys ägor ligga öster om Stora Rengen nedåt socknens södra del, Stafsäters väster om samma sjö och de under Sturefors hörande områdena bortåt Erlången i norra delen af socknen (se kartan sid. 372).

Det godskomplex, som bildar det nuvarande Bjärka-Säby, har fått sin omfattning först småningom under skiftande öden, men så långt tillbaka historien kan föra oss, har en ledande ställning innehaft af de två gårdar, som än i dag gifva namn åt egendomen. Under 1300-talet, då den mäktige Bo Jonsson ägde stora delar af trakten, hade han sätesgård vid Bjärka, där han uppbyggde en af sina många befästade borgar. Längre fram i tiden vardt Säby sätesgård, och

2. Rester af Bo Jonssons borg.

Bjärkas namn försvann i skuggan, då gården afhystes under Säby och endast En ängsmark, som numera uppodlats, kom att bevara minnet af det forna bostället. Under namnet Säby gjorde sig gården sedermera känd under århundraden, ända till dess att dubbelnamnet antogs under 1800-talets senare del. Dess läge alldeles vid Stångåns utflöde ur Rengen gjorde Säby till en naturlig hufvudort, liksom Sturefors vid Stångåns inlopp i Erlången blef socknens andra stora herregård.

Numera omfattar Säby med de afhysta Bjärka och Landamäre 2 1/2 mantal, d. v. s. knappast mera än en tiondedel af hela egendomen. Där är både åkerjord och skogsmark på Säbys ägor, och ända in i det sista århundradet hafva vidsträckta nyodlingar förekommit där, då bl. a. delar af Bjärkängen lagts under plojen. Vacker ligger skogen ännu bortom ladugården, medan också parken invid slottet med sina jättelika träd har fått tillväxa som naturlig skog.

De underliggande gårdarna bilda på några få undantag när ett sammanhängande komplex, som utbreder sig åt tre sidor kring hufvudgården. Till den nordligaste gränsen af egendomen är sträckan ifrån slottet omkring 6 km. Söderut är området ännu längre, så att fågelvägen öfver egendomen från söder till norr kan beräknas till

3. Sofia Stenbecks slott

omkring 14 km. Avståndet till gränsen i öster däremot är endast 5 à 6 km.

Närmast söder- och österut ligga några hemman, som sedan lång tid tillbaka varit i sambruk med Säby och numera kunna betraktas som delar däraf. Så är förhållandet med det lilla hemmanet Fallemo, 1/,, mantal, som ligger i söder nästan omslutet af hufvudgården, och det därtill gränsande *Lamdamäre*, som redan för flera århundraden sedan afhystes under Säby.

Hufvuddelen af Bjärka-Säbys eget bruksområde utgöres af de stora Torpa-gårdarna, som sträcka sig från Säby och Bjärka ända till sockengränsen i öster på en sträcka af flera kilometer. Gårdarna omfatta ej mindre än 4 mantal, Södergården, Nybolet, Mellangården och Norrgården. Sedan århundraden tillbaka har egendomen här haft sina största åkerjordar - långsträckta fält, som i sommartid gifva den bördiga ramen åt Bjärka-Säby. Under det senaste århundradet raserades byggnaderna vid gårdarna den ena efter den andra, och endast på krönet af en backe mellan de böljande sädesfälten vittna ännu några träd och buskar om att där en gång varit platsen för ett hem. Österut vidtaga Torpagårdarnas stora skogsområden, endast glest bebyggda af enstaka boställen eller torp.

4. Bjärka-Säby sedt från Rengen.

I direkt anslutning till dessa skogssträckor, kring några sankmarker söderut ligger ett litet hemman, *Gunnarsbo* om 1/4 mantal, som under flera århundraden varit förenadt med Säby.

De mest betydande af egendomens jordbruksområden ligga norr om Säby, vid Stångåns flöden och kring stora landsvägen mot Wist kyrka. Där kommer först *Cedersberg*, hvars marker börja där Säbyparken slutar vid Säbybro. Gården är en del af Hofvetorps gamla by och är för länge sedan utbruten såsom sätesgård med namn efter en af Säbys herrar. Under långa tider har den brukats samman med hufvudgården och betraktats som en del af den, men sedan några år tillbaka är den utarrenderad. Endast 7/8 mantal omfattar gården, mestadels åkerjord af lätt beskaffenhet.

Långt bättre äro jordarna vid *Hofvetorp*, hvars ägor fortsätta där *Cedersberg* tar slut. Det är en stor gård om sammanlagdt 5 mantal och med en längdsträckning på flera kilometer. I öster bildar Stångån gränsen, men i väster sträcker sig gårdens område ända ner till Rengen, ändande med en skogrik udde, som för Säby skymmer utsikten öfver sjöns öfre del. Norrut längs stora vägen ligga de trefna boningshusen, men bönderna ha nog också i andra trakter af gården haft sina burgna hem, vare sig de direkt burit sina skatter till kronan eller de såsom

5. Ekonomibyggnader vid hufvudgården.

landbönder tjänat herren till Säby. Fordomtida var Hofvetorp den största byn i Wist. Äfven under de århundraden, då det hört samman med Säby - efter en småningom skeende inkorporering - har det intagit en ledande ställning både genom sin storlek och sin utmärkta jordmån. De jordar, som höra under Hofvetorp, äro nämligen bland de bästa på hela egendomen, särskildt lämpade för sädesproduktion, och sträckan mellan mangårdsbyggnaden och Hamra sluss anses vara den bördigaste jorden i hela Wist socken. Äfven skog och ängsmark finnes där, fast de öppna jordarna gifva gården dess hufvudprägel. Tidvis har Hofvetorp varit utarrenderadt, men är sedan några år tillbaka åter i sambruk med hufvudgården.

Den bördiga jordsträckan fortsätter äfven västerut från Hofvetorp, där *Vässentorp* med *Gräshorfva* förvärfvat sig rykte som en af godsets bästa arrendegårdar. På Vässentorp, som omfattar 11/4 mantal, fanns ursprungligen två gårdar, hvilka undergingo skiftande öden ända till dess de vid 1600-talets midt förenades med Säbykomplexet. Det lilla Gräshorfva om 3/8 mantal, som omtalas redan tidigt under namnet »Huirve», har sedan flera år tillbaka innehafts af Vässentorps arrendatorer, och numera kan Gräshorfva betraktas såsom afhyst under Vässentorp.

6. *Kringstorps arrendegård.*

Än längre västerut längs Rengens strand ligga de tre hemmanen Ringsnäs och Karsnäs om 1/2 mantal vardera samt *Labbenäs* om 1/4 mantal. De båda förstnämnda hafva ända sedan medeltiden så godt som oafbrutet sammanhört med Säby - anknutna genom den föreningslänk, som vattnet bildar. Alla tre gårdarna äro i närvarande stund utarrenderade. Nedåt sjön ha de goda betesmarker _ kanske de bästa på egendomen - men den odlade jorden däremot är af mera ojämn beskaffenhet. En lägenhet *Sjösäter*, mellan Karsnäs och Labbenäs, har för något år sedan afsöndrats från Skogs rusthåll och införlifvats med Bjärka-Säby.

Långt norrut, alldeles skildt från det öfriga komplexet, ligger vid stora landsvägen ett enstaka hemman, *Skogs norrgård* om 1/2 mantal, som i början af 1700-talet inköptes af Säbys ägare och sedermera stannat hos dem, fast det alltid varit utarrenderadt. Det är en af de fyra gårdarna i Skogs gamla by, hvilka under de gångna seklerna ofta bytt om ägare och varit förenade än med den ena, än med den andra af traktens herregårdar. De tre hemmanen Rusthållet, Skattegården och Södergården med sina vidsträckta skogsmarker, som sträcka sig västerut till Karsnäs och Labbenäs, ägas numera af bönder. Det är god åkerjord på Norrgården, svårbrukad och styf måhända, men skördama äro oftast rikliga. Vid de långgrunda stränderna af Stångån, som begränsar gården

7. Hästemo arrendegård.

i öster, bärgas årligen fräken, som ger ett värdefullt tillskott till vinterfodret.

Öster om Hofvetorp, på andra sidan Stångån, där bygdevägarna draga fram mellan de gamla gårdarna, har Säbys ägare en rad af hemman, som gränsa till Sturefors ägor, nämligen *Skälstorp*, *Hållingstorp* och *Göttorp*, hvardera om 1 mantal. Delar af dessa sträckor hafva ända sedan medeltiden sammanhört med Säby, medan andra delar haft skiftande öden. Den del af Göttorp, som gränsar intill Torpa-gårdarna, är numera afskuren och lagd till Säby, hvaremot det öfriga brukas under arrende liksom Skälstorp och Hållingstorp. Skiftande är naturen å de tre gårdarna. Skälstorp är befryndadt med det angränsande Hofvetorp och har tämligen goda jordar och betesmarker. På Hållingstorp, med dess många torpställen, af hvilka flera numera äro upplåtna till själfständiga arrendatorer, exempelvis Hästemo, dominerar på långa sträckor den stenbundna marken, som dock kunnat upparbetas till åkerjord. Men också mossmark finnes där med jordar af sämre beskaffenhet. Af blandad typ är Göttorp, som med sina åkerfält ansluter sig till hufvudgården.

En särskild del af Säbykomplexet bilda de södra hemmanen, som äro helt och hållet afskilda från sammanhanget med egendomens hufvuddel. Där Säby och Gunnarsbo ägor sluta, vidtaga några gårdar - Gasarp, Dalshult och Markustorp - som en gång i tiden

8. Rengen från Bjärka-Säbys slottstorn.

varit förenade med Säby, men som sedan några århundraden vandrat sina egna vägar. Bortom dessa gårdar ligga fyra af Säbys arrendehemman, som bilda liksom en utpost i söder, två belägna i Wist socken och två i angränsande socknar. Såsom utpräglade skogshemman ha de för Säby sitt säregna värde, då deras vidsträckta skogsområden äro af mycket god beskaffenhet. Jordbruket är däremot af ringa betydelse, marken är mycket stembunden eller mossig, och den odlade jorden har endast ringa omfattning.

Kringstorp och *Banketorp* heta de i Wist socken belägna gårdarna, den förra om I mantal omslutande den senare, som blott räknar 1/4 mantal. Båda gårdarna inköptes vid midten af 1600-talet af Säbys ägare, men blott den förra kvarstannade i komplexet. Den andra gick däremot till Sturefors och blef först för några tiotal år sedan genom byte återförvärfvad till Bjärka-Säby. Äfven de båda andra skogshemmanen, *Skår* om 1/4, mantal i Vårdsnäs socken och *Hedingsstorp* om 1/5 mantal i Grebo socken, ha först under det senast förflutna århundradet införlifvats med egendomen.

Med Bjärka-Säby sammanhör numera också det ofvannämnda *Stafsäter*, hvars ägor direkt gränsa intill Labbenäs. Gården, som under flera århundraden gått i arf inom adliga familjer såsom sätesgård, inköptes 1886 af Bjärka-Säbys ägare. Efter att den under en följd

9. Rengen från Bjärka-Säby slottstorn

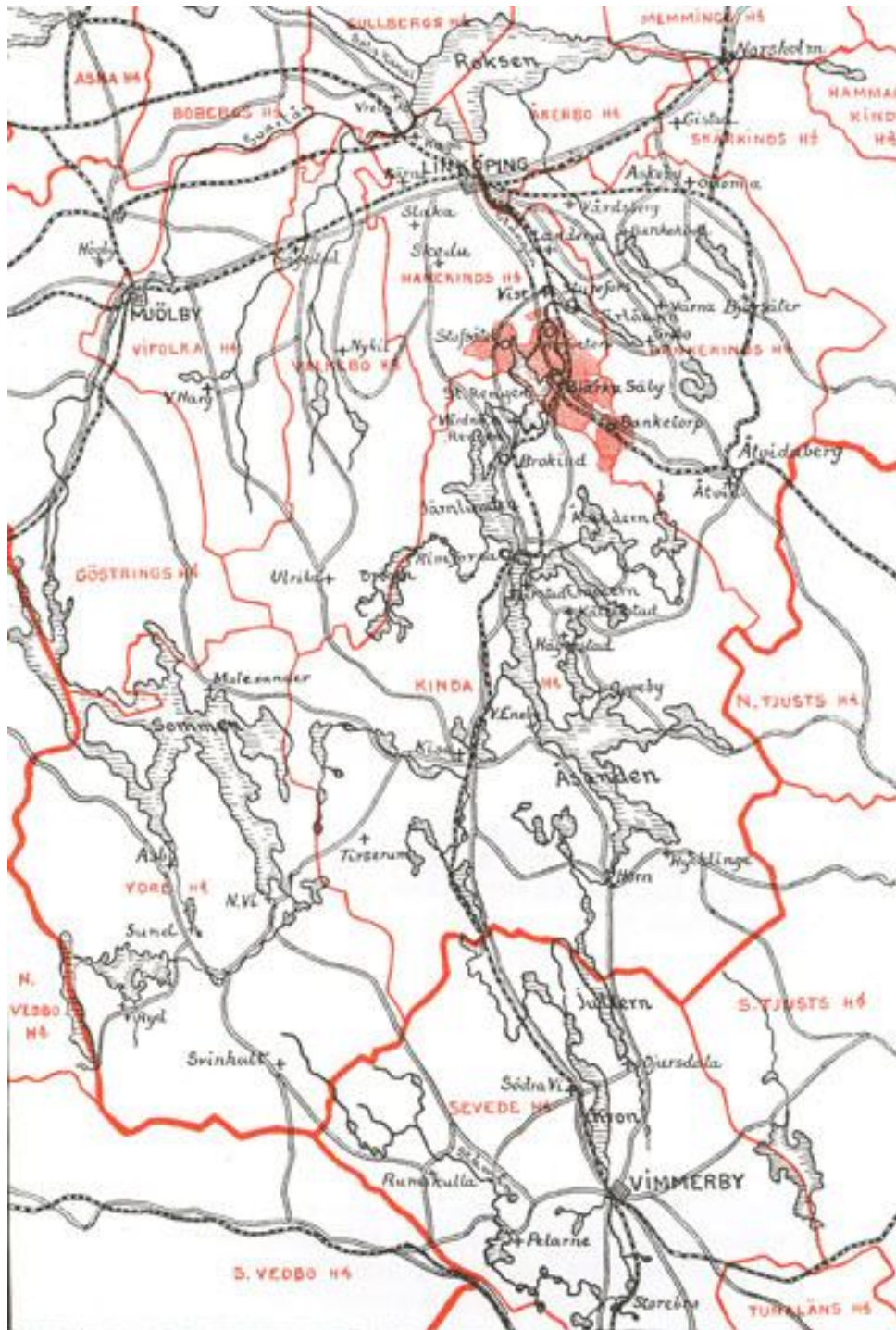
af år varit utarrenderad, brukas gården för närvarande under Bjärka-Säby. I Wist socken ligga utom hufvudgården med dess 2 1/4 mantal också två af Stafsäters hemman, nämligen *Svartsäter* om 1/2 mantal och det numera afhysta Farsbo om 3/8 mantal, men egendomen sträcker sig också in öfver Skeda socken med utgårdarna Flådra om 1/4 mantal och *Persbo* om 1 mantal. Genom inköpet af Stafsäter fick Bjärka-Säbys storbruk ett betydelsefullt tillskott, och de år som gått sedan dess ha icke förringat värdet af förvärfvet.

Den egendom, hvars yttre ram sålunda skapats under tidernas lopp, har i naturen själf den första grundbetingelsen för sin historia. Naturen har gifvit jordmånen och krafttillgångarna, förbindelselederna och skönhetsmomenten, hvilka hvar i sin mån gifvit människorna trefnad och existensmöjligheter. Under den långa tid, som förlutit sedan människor först började bygga och bo i dessa trakter, har gifvetvis naturen också varit underkastad förändringar under odlingens inflytande. Dessa ha emellertid ej varit af så genomgripande betydelse, att landskapets fysiska prägel i någon afsevärd grad omgestaltats. Den trakt, där Bjärka-Säby är beläget, ligger på öfvergången mellan Smålandsbygden och Östgötabygden, och den har också öfver sig fått något af båda landskapens typiska drag.

Ungefär i dessa trakter gick gränsen mellan land och haf, när vid slutet af den stora nedisningsperioden landisen sista gången bortsmälte och några vikar från hafvet sköto ner där nu Svartåns och Stångåns dalgångar draga fram. I norra delen af Hanekinds härad _ liksom på den egentliga Östgötaslätten - ha därför hafsafslagringarna lämnat spår i det bördiga landskapet. Söderut vittnar däremot den mera karga och stenbundna marken om samhörighet med den höjdplatå, som under den postglaciala tidens strandförskjutningar kvarstod såsom land och som geografiskt brukar gå under benämningen det småländska höglandet. I hela Säbyområdets långsamma sluttning mot norr skönjes liksom en sista afsättning från de höjdsträckningar, som förläna det småländska landskapet dess säregna prägel. Under medeltiden räknades också Kinda härad, som ligger på västra gränsen af Wist socken, till Småland, fast det numera administrativt sammanhör med Östergötland.

Skogssträckorna på de södra hemmanen stå såsom de högst belägna delarna af Bjärka-Säbys ägovidder närmast anslutna till det småländska höglandet. I Kringstorp och Skår finnas höjder, som ligga bortåt 140 meter öfver hafvet, och vid 110 å 120 meter håller sig i allmänhet höjdläget i dessa trakter, d. v. s. vid ungefär den nivå, som anses genomsnittlig för norra Småland. Sedermera sjunker landet norrut, men då terrängen är kuperad och starkt sönderstyckad genom talrika smådalar, resa sig enstaka punkter stundom rätt betydligt öfver omgifningen. Nere i dälden vid Fallemo är höjden öfver hafvet endast go meter, men backarna vid Torpa stiga till 128 meters höjd. I Säbyskogen söder om Högmo ligger en bergknalle, som i senare tider fått namnet »Grefberget», med en vacker utsikt öfver dalen. På Hållingstorps ägor är »Skansberget» den mest omtalade höjden, och äfven skogskammen på Skälstorps område invid Stångån stiger rätt kraftigt upp ifrån åbrädden. Borta vid Väsentorp har en skogklädd höjning fått namnet »Fastigheten». Hofvetorps by är belägen på en platå af omkring 95 meters höjd, men där nedanför sänker sig en backe mot Skogs-gårdarna så att korsgatorna vid Wist kyrka endast ligga omkring 60 meter öfver hafvet. Här vidtager ett mera lågländt landskap, som sträcker sig fram förbi Linköping till den egentliga Östgötaslätten.

Äfven vattendragen i trakten vittna i hela sin gestaltning om frändskap med landskapet i söder. Uppe på skogshemmanen ger sig sålunda den småländska naturen tillkänna i ett flertal småsjöar och skogstjärn, som genom bäckar och rännilar stå i förbindelse med de större sjöarna. Borta i Torpaskogen, där Bjärka-Säbys ägor stöta samman med Sturefors och Åtvidaberg, ligger en liten mossgöl, kallad Gallsjön, och mellan Torpa och Gunnarsbo ligger Gmmarsbogölen med aflopp i Kolbottensgölen, hvars vatten öfver Sturefors ägor letar sig

10. Stångåns dalgång vid Bjärka-Säby

11. Parti af Rengen.

fram till Erlången. Öfver Markustorp och Kringstorp sträcker sig den långsträckt sjön *Juten*. På Hedingstorps ägor är en hel rad af småsjöar, bland hvilka *Nätvin* och *Röken* ligga längst åt väster. Uppe på Kringstorps höjder har vattnet samlats i den cirkelformade *Tolen*, hvars yta ligger 121 meter öfver hafvet, och nere i Skår är *Lilla Mörken* den märkligaste sjön. Störst af sjöarna i dessa trakter är *Stora Mörken*, som ligger på gränsen mellan Wist och Vårnäs socknar och som genom *Skaggebo* bäck har sitt aflopp i Rengen med några obetydliga fall.

Längre norrut är trakten mindre rik på sjöar. Där får landskapet i stället sin prägel af Stora Rengen och af de vattendrag, som leda vattnet från denna sjö till Erlången.

Stora Rengen är ej blott den största, utan också den mest betydelsefulla af de sjöar, som beröra Bjärka-Säby egendom. Hufvudgården har sitt läge vid denna sjö att tacka för sitt namn, som nog kan härledas ur »sjöbyn». Sjön, som har sin längdsträckning ungefär från söder till norr, är omkring 9 km. lång och uppnår i sin största bredd omkring 3 km. Den ligger mellan Wist och Vårnäs socknar, och af dess stränder tillhöra omkring två tredjedelar Bjärka-Säby och Stafäters egendom. Med sina vikar och uddar, med sina mjukt kuperade

12. Parti af Rengen.

stränder och med sina skogklädda holmar gifver Rengen en utomordentligt karaktärsfull bakgrund åt Bjärka-Säby. Den största af de vikar, som skära in i landet, är Säbyviken, vid hvilken sätesgården är belägen. Kring densamma utskjuta kraftigt de begränsande ud-darna *Säbynäset* i norr och *Storängsberget* i söder. Ett stycke än längre söderut ligger den s. k. *Vessers udde*, utmärkt för sin rika vegetation och därför afsedd att fridlysas som naturpark. Midt för inloppet till Säbyviken brytes vattenlinien af två holmar, som gå under de importerade namnen *Isola bella* och *Isola madre* - i forna tider kallade Asholmen och Räfholmen. Norr därom vid torpet Stora Långnäs å Hofvetorps ägor märkas två, något större öar, den ena inom Vårdnäs, den andra inom Wist socken. Den längst i norr belägna skogrika ön tillhör Bjärka-Säby och kallas *Björkön* eller *Tallön*. Denna med Bjärka-Säby så intimt sammanhörande sjö ingår som ett väsentligt led i det vattensystem, hvars centrala strömfåra utgöres af den frejdade Stångån, som i Östergötlands historia spelat en så betydelsefull roll, att den i forna dagar ansågs som en naturlig gräns mellan skilda landsdelar - östan och västan Stäng. Sedan uråldriga tider har Stångån med sina förgreningar varit en föreningslänk mellan Småland och Östergötland, fastän åns olika delar

13. Stångån ofvanför Säby bro.

förut gått under skilda namn. Liksom dalsänkorna kring flera af det mellansvenska låglandets sjöar bildats under olikformig landhöjning, så ha sjöarna kring Stångåns bäcken varit utsatta för strandförskjutningar, samtidigt med att strömfårorna och tilloppen varierat under de långa tider, som förflutit sedan deras första uppkomst. I närvarande stund är det ett omfattande vattensystem, med källor både från öster och väster, som i Stångån söker sitt aflopp.

Uppe på höglandet, vid en af bergsarmarna från Holaveden omkring 250 meter öfver hafvet, återfinnas Stångåns första källor, då den rinner upp i Svinhults socken af Ydre härad i sydöstra hörnet af Östergötland. Efter att ha uppsamlat en del vattendrag på väg söderut, går ån norr öfver genom Sevede härad i Småland, där den drar fram ett stycke väster om Vimmerby, genomflyter därefter sjöarna Krön och juttem och kommer så åter in i Östergötland. Här vidtager dess mest omfattande fåra, då den utvidgar sig till långsträckta sjöar med vidtgående förgreningar och tillopp. Först kommer *Åsunden*, som i sina olika delar räknar en längd på nära 30 km., och som har tillflöden å ena sidan från vattendragen i Tjust, å andra sidan från sjöarna i Kisatrakten. Därefter går ån vid Rimforsa in i den likaledes betydande

14. Stångån nedanför Säby bro.

sjön *Järnlunden*, som bl. a har tillopp från sjön *Drögen* i väster. Vid Brokind vidtager *Lilla Rengen*, och från denna sjö går ån slutligen i mera sammanträngd fåra in i *Stora Rengen*, där den ytterligare samlar tillopp från en del mindre vattendrag.

Ur *Rengen* löper *Stångån* ut vid den udde, där *Säby herrgård* är belägen. Efter att i en djup sväng mot söder ha bildat en fåra, som snarast liknar en sjö, flyter den norrut på gränsen mellan det forna *Bjärka* och *Cedersberg*. Vid den s. k. *Bsholmen*, som förut varit *Kringfluten*, men efter åns reglering på 1800-talet sammanvuxit med norra stranden, gör den än en gång en betydande sväng söderut tills den uppnår gränsen av *Hållingstorp*, där den vänder i närheten av torpet *Åkroken*, som just tagit namn från den märkliga naturföreteelsen. Därefter fortsätter den åter mot norr ända till *Wist kyrka*, där den i en bred fåra svänger åt öster för att vis *Sturefors* falla ut i *Erlången*.

Stångåns mest ryktbara del, den som först fick det nuvarande namnet och kring hvilken de flesta historiska minnena äro samlade, vidtager därefter. Genom *Erlången* går ån i riktning mot nordväst och söker sig slutligen förbi *Linköping* fram till *Roxen*.

15. Kvarntorpsfallet, öfre delen.

I hela sitt första lopp från Rengen, ända till norra gränsen af Skålstorp, flyter Stångån helt och hållet inom Bjärka-Säbys området. Därvid gör ån ej blott en betydelsefull insats i egendomens fysiska struktur, utan trycker också sin prägel på det ekonomiska och kulturella lifvet i dessa bygder.

Då stora Rengen ligger 84 meter öfver hafvet, medan Erlångens vattenhöjd endast är 56 meter, är det naturligt, att strida forsar måste markera vägen för vattnets Vandring. Inom Bjärka-Säbys område, där landets sluttning är den skarpaste, har ån ett mera vildt och obändigt genombrott än annorstädes, hvarom ej blott de många bukterna

16. Kvarntorpsfallet, nedre delen.

och tvära svängarna, utan äfven en hel följd af vattenfall bära nog-samt vittnesbörd. Under senare delen af 1800-talet företogs en sänkning af Rengen och i samband därmed också en reglering af Stångåns vatten, men fortfarande är höj dskillnaden så betydlig, att på en sträcka af omkring 7 kilometer - som motsvarar åns vandring inom Bjärka-Säbys område - vattenfall bildas på icke mindre än fyra ställen. I dessa koncentrerade flöden, som i sig samla hufvuddelen af hela Stångåns fallhöjd, har Bjärka-Säby erhållit en naturtillgång, som är nästan utan motsvarighet i dessa trakter. Men den starka koncentrationen har också gjort, att på de långa sträckorna mellan

17. Skälstorpsfallet.

fallen ån flyter sällsamt lugn och spegelklar, så att de leende partierna och strändernas idyller etsa sig in i minnet ännu fastare än de sprudlande kaskaderna.

Redan vid Stångåns utlopp ur Rengen, vid den gamla *Säby-bro*, brusar vattnet fram i hvirflande lopp. Längre norrut, där ån vid sin böjning en gång omslutit den lilla Bosholmen, bildas det andra fallet-mest känt under namnet *Kvamtorpsfallet*. På gränsen mellan Hofvetorp och Skälstorp finnas ytterligare två fall. Ett stycke sydväst om sistnämnda gård forsar Skälstorpsfallet, obrukadt och afskildt från bygden, medan det största och praktfullaste af alla fallen, den s. k. *Skorpa-ström*, omramar den bro, som förbinder bygderna öster och väster om Stångån. Ända sedan gamla tider har detta fall haft en mångsidig användning för att tillgodose bygdens behof af drifkraft, och på det yttersta af dessa dagar, då samtliga fall under Bjärka-Säby sålts till Norrköpings stad, har det tagits i bruk för en modern kraftkälla af stora mått. Äfven fallen vid Säbybro och Kvarn-
torpet ha länge utnyttjats, hvaremot Skälstorpsfallet sedan lång tid tillbaka varit obrukadt och ännu väntar på att omskapas.

Efter att ha lämnat Hofvetorps område flyter Stångån i en-tämligen lugn fåra fram till Erlången. Endast ett fall vid *Sturefors* markerar

18. Skorpfallet.

några meters höjdskillnad mellan ån och den sjö, som mottager dess vatten. Loppet från Erlången till Roksen är däremot mera rikt på forsar. Då höjdskillnaden mellan de båda sjöarna uppgår till 23 meter, bildas här ett flertal vattenfall, nämligen vid Slattefors, Hjulsbro, Hackefors, Taømfors och Nykvarn, ägnade att försvåra åns användande som segelled.

I sitt mellersta lopp - genom Åsunden, Järnlunden, Lilla och Stora Rengen - flyter Stångån i en tämligen jämn och lugn fåra, då hela den dalsänka, som här omsluter åns vattensystem, icke erbjuder några skarpare höjdförskjutningar med undantag för öfvergången från Järnlunden till Lilla Rengen, där nivåskillnaden förorsakar ett mindre vattenfall vid Brokinds egendom.

Då ån sålunda till en väsentlig del af sitt lopp är af naturen segelbar, kom man redan tidigt att tänka på en kanalisering af den obändiga delen af dess vatten för att såmedelst få en segelled uppe från höglandet ned till Östgötaslätten. Först i senare delen af 1800-talet togo emellertid dessa planer fasta former, då Kinda kanal anlades och Kinda farled öppnades för trafiken. Denna farled, som drogs fram från Horns brygga vid Åsundens södra strand ända till Stångåns ändpunkt vid Roksen, kräfdes vid sitt iordningställande väsentligt olika

19. Stångån nära spången.

slag af regleringsarbete i de olika delarna af åns lopp. Medan vid de stora sjöarna en del sprängningar och utjämnningar var det enda som behöfdes, och medan den tämligen raka sträckan mellan Erlången och Roksen kunde direkt apteras genom slussanordningar och den grunda strömmens fördjupande, kräfdes däremot på sträckan mellan Stora Rengen och Erlången ett långt mera kompliceradt kanaliseringsarbete.

Med sina djupa bukter och sina ojämna stränder var nämligen själfva Stångån vid sitt utflöde ur Rengen icke lämplig att kanalisera. I stället drogs kanalen fram i en alldeles ny fåra, som möjliggjorde en betydlig förkortning af vägsträckan, då man kunde använda sig af en liten bäck, som från öfre delen af Rengen förde vattnet fram till Stångån. Då denna bäck helt och hållet flöt fram inom Bjärka-Säbys område, fick denna gård i kanalen sitt andra betydande vattendrag.

Mellan Ringsnäs och Hofvetorp tog sig bäcken ut ur Rengen och nådde Stångån vid gränsen mellan Hofvetorp och Skog. Liksom Stångån hade bäcken sina skarpa fall och strida flöden, hvilka här voro samlade i norra delen ett stycke före utloppet i Stångån. Där

20. Stångån vid Bjärkängen.

bäcken flöt lugn, fick dess fåra helt och hållet uppgå i kanalen, och blott vid Hulte-ön, ett stycke norr om Långenäs, uttorkades den ena af de fåror, som en gång omslutit den lilla holmen. Där bäcken var för obändig att tämjäs för en fredlig segelled, drogs kanalen fram med slussanordningar ett stycke från bäcken. Sålunda anlades vid Hofvetorp icke mindre än fyra slussar och vid Hamra två. I de bevarade fallen vid sidan om slussarna skönj es än i dag den gamla bäckens fåra. På detta sätt kom på en längdsträcka af omkring 4 km. en alldeles ny vattenväg att skapas, och tyngdpunkten i kanaliseringsföretaget blef förlagd till Bjärka-Säbys ägor. Huru starkt koncentreradt regleringsarbetet varit just här framgår bl. a. däraf, att af hela farledens femton slussar på en sträcka af 80 km., icke mindre än sex här äro samlade på en 4 km:s väg. Då skillnaden mellan vattenhöjden i kanal-systemets ändpunkter är 52,8 meter, är skillnaden i vattenhöjden vid kanalens utlopp ur Rengen och dess inlopp i Stångån ända till 25 meter, d. v. s. nära hälften af hela höjdskillnaden.

Alla dessa vattendrag ha icke endast såsom förbindelseleder och kraftkällor haft betydelse för Bjärka-Säbys befolkning, utan också såsom fiskevatten gifvit materiellt utbyte. Både Rengen och Stångån

21. Kinda kanal vid Hofvetorp.

äro sedan gammalt rika på fisk, och ett flertal arter lefva ännu där sitt fria lif. Sålunda förekommer både gädda, lake, lax, ål, m. fl., och äfven kräftor fångas stundom därstädes. För sina stora och välsmakande abborrar har Rengen särskildt förvärfvat rykte. Äfven småsjöarna i skogsbygden hafva en rätt mångsidig fauna. I de flesta af de nyssnämnda. sjöarna finnas sålunda gädda, abborre och mört, medan de små gölarna åtminstone äro hemvist för rudor. Stora Mörken och Juten ha dessutom lake, ål och sarf, hvarjämte kräftor förekomma i Juten och Gunnarsbogölen.

Berggrunden i de landsdelar, som inom Bjärka-Säbys område genombrytes af sjöarna och vattendragen, är till väsentlig del äldre röd granit. Samma del af urberget .utbreder sig från de småländska landsdelama öfver Ydre och Kinda samt större delen af Lysings, Göstrings, Vifolka, Valkebo och Hanekinds härad. Det är denna granit, som i Östergötlands sydliga delar formar sig till bergshöjder och branta klippor och som längre norrut - i de trakter, om hvilka här är fråga - mera oregelbundet bildar kullar kring dalsänkorna eller skarpa stränder kring vattendragen. Yngre formationer, såsom

22. *Sjön Tolen.*

kalksten och sandsten, förekomma ej här i samma utsträckning som i slättlandet i norr, där de framförallt påträffas i området mellan Roksen och Vättern.

Bland mineral, som förekomma i berggrunden å Bjärka-Säbys område, märkes kopparmalm, som i ringa omfattning återfunnits å spridda ställen inom egendomen, insprängd i ett strök af finkornig gneis. Både vid Långenäs, Landamäre och Kringstorp ha fyndigheter inmutats, tydligen härrörande från kopparstreck, som stå i anslutning till Åtvidabergs malmgångar i Åtveds och Grebo socknar. Det arbete, som vid midten af 1800-talet igångsattes för ett tillgodogörande af de påräknade rikedomarna, afstannade emellertid redan efter några år, och numera äro grufvorna alldeles öfvergifna.

Öfver berggrunden ligger jordmyllan, som uppe i de högländta trakterna till väsentlig del består af morängrus, sandigt och stenblandadt. I dalsänkorna eller å platåerna längre norrut, där hafvet en gång haft en starkare påverkan, är däremot den leriga moränen eller den s. k. styfva leran förhärskande, på djupet något kalkblandad, här och där täckt med ett tunt lager svämmlera. Mossfylld och kärrartad mark bildar också avbrott i de torra landsträckorna, synner-

23. Åkerfält vid Torpa.

ligast i skogsbygderna. I de högt belägna södra hemmanen finnas sålunda flera ouppodlade mossar, såsom Kålkärren och Kurmossen å Skårs ägor, Tolmossarna och Röksmossen å. Kringstorp - den senare innehållande den bästa bränntorfven på hela godset - Säbymossen på Säbyskogen med aflopp genom den s. k. Rödbäcken ned i Rengen, samt slutligen Gallsjömossarna och Kappelmossen på Torpaskogen.

Efter de möjligheter, som naturen anvisat, har också växtlifvet utvecklats å Bjärka-Säbys jord. Uppe å de högländta hemmanen i söder och på de sandiga markerna i östra Torpa-området ha skogarna tagit herraväldet, medan ängsmarkerna utbreda sig omkring sjöar och vattendrag och odlingen hufvudsakligen går fram längs dalsänkorna i midten af egendomen.

Trots betydande afverkningar och nyodlingar under tidernas lopp sträcka sig skogarna och de ouppodlade markerna ännu öfver stora delar af jordområdet. Af Bjärka-Säbys areal upptaga sålunda skog, hagmark och äng omkring 2,921 hektar, d. v. s. omkring 75 % af hela ytvidden. Den produktiva barrskogen beräknas därvid till 1,110 hektar, medan 1,238 hektar är hagmark eller alkärr, 399 hektar ängar och gärdesbackar samt 174 hektar impediment eller kalmark. Om Stafsäter medräknas, blifva motsvarande siffror för den sammanlagda

24. Äng med betande djur.

domänen resp. 1,390, 1,403, 512 och 193 hektar. Då skogshushållningen å Bjärka-Säby numera är ordnad så att återväxten skötes jämsides med afverkningen, ha under de senare åren inga större förskjutningar ägt rum i skogsbeståndet.

Barrträden gifva helt och hållet karaktär åt skogssträckorna i egendomens sydöstra del. I Skår och Kringstorp är granen dominerande, men i de öfriga skogarna ger äfven tallen ett väsentligt inslag. Längre norrut, där beteshagar och ängar träda i barrskogens ställe, äro björk och ek de förhärskande trädslagen. Eken är rikast företrädd i de gamla slätterängarna omkring hufvudgården, såsom Storängen, Bjärkängen och Göttorps storäng, men äfven borta vid Karsnäsoch Labbenäs och inne på Hofvetorps ägor återfinnas typiska ekängar. Al och asp förekomma i synnerhet nedåt strandmarkerna, och äfven hassel, lind, ask och lönn ha en anmärkningsvärd frodighet. Ett praktfullt tillskott till ängsbilden lämna vildapel, hagtorn, ros, hägg och rönn med deras färgrika skiftningar i försommartiden eller på senhösten.

Många af träden på Bjärka-Säbys ägor ha under århundraden trotsat tidens tand. Rundtom på egendomen återfinnas ekar, som säkerligen äro mer än 500 år gamla, och äfven de jättelika granarna bära mångenstädes märken. af hög ålder och en utomordentlig växt-

25. Säby västerskog.

kraft. I parken vid Säby ha granarna nog stått rotfasta i 100 à 150 år, under hvilka de hunnit förvärfva en sällsynt styrka och prakt. Längs Stångån är en del af växtligheten af yngre datum, i det att mycket af den snåriga strandvegetationen, särskildt mellan Bjärkäängen och Kvarntorpet, nog härstammar från det senaste århundradet. Då åns vatten reglerades i samband med Rengens sänkning, samlades de uppdragna stenarna flerstädes till väldiga rösen, som i hela sin byggnad osökt föra tanken till forntida borgar eller kämpagrafvar. Kring dessa stenhögar frodades al, hassel och därmed befryndade löfträd, som genom sin intensiva tillväxt förlänat strandpartierna

26. Säby västerskog.

vildmarkens charm. Än kraftigare har denna urskogsvegetation utvecklats å den s. k. Bosholmen, där träd af alla åldrar fått ostördt tillväxa, från urgamla ekar till jämförelsevis unga telningar i slingrande och krypande gestalt. Äfven vid stränderna af Rengen, bådenorr- och söder om herregården, ger en stark och frodig växtlighet mångenstädes samma intryck af orörd natur.

Floran vid Bjärka-Säby är också synnerligen rik, och särskildt af baljväxterna finnas flera sällsynta varianter.

Uppe i skogarna och ängsmarkerna lefva djuren ännu mångenstädes sitt fria lif. De enda rofdjur, som numera förekomma, äro räf, gräfling och någon enstaka mård.

27. *Torpet Hybblen.*

År 1850 skötos vargar vid Markustorp, och fyra år senare visade de sig ånyo i samma trakt, men sedan dess ha de varit försvunna. Så sent som 1893 uppträdde ett lodjur å Bjärka-Säbys marker, men efter gemensamma ansträngningar från skogvaktarne vid Bjärka-Säby, Sturefors och Åtvidaberg lyckades man finna den trotsige, som den 10 februari fälldes å Källtorps skog under Åtvidaberg. Någon björn har ej i mannaminne varit sedd i orten.

Hare och rådjur förekomma rätt talrikt i skogarna, och någon gång visar sig också en älg. Tjäder och orre, isynnerhet den förstnämnda, jagas också rätt allmänt, men däremot äro raphönsen numera sällsynta. De svåra vintrarna och de alltmera använda slättermaskinerna ha efterhand drifvit dem bort. Bland' de jaktdugliga fåglarna äro änderna de som gifva det rikligaste utbytet.

Sedan tio år tillbaka åtnjuta de skydd i den vassrika viken vid Ladugårdsvik, där stammen i hög grad ökats. För öfrigt trifvas änderna utmärkt i Stångån, och särskildt vintertiden är fågellifvet synnerligen lifligt uppe i den isfria strömmen vid Skorpa fall, där änderna sedan gammalt fått lefva i fred. Efter de många nyodlingar, som ännu in i de senaste århundradena

28. Arbetarebostad vid Hofvetorp.

förekommit vid Bjärka-Säby, intar åkerarealen å egendomen en betydande ytvidd. Då den beräknas uppgå till 945 hektar, utgör den af hela egendomens område omkring 24 %. Om Stafsäter- medräknas, stiger siffran till 1,192 hektar. Trädgårdsanläggningar och byggnadstomter upptaga inom Bjärka-Säby-komplexet 32 hektar, d. v. s. omkring 1 % af hela ytvidden, och för hela domänen 39 hektar.

Åkerjorden utgöres hufvudsakligen af fastmarksjord, som i allmänhet är belägen i egendomens midtpartier. På en del håll förekomma dock odlade mossjordar, såsom *Smalkärren* - en hel länga af odlade kärr, med början nere vid Dalshult och sträckning fram öfver Torpa uppåt Sturefors gård - *Bjärkkärret* i sänkan mellan Bjärkängen och Götterp, *Garpekärr* nordväst om Rengen vid Stångåns utflöde ur sjön och Risängen på. Hofvetorps ägor invid Kinda kanal.

Med de mångenstädes inströdda skogsmarkerna och med den kuperade terrängen förete åkerfälten i allmänhet inga likformigt afgränsade områden, utan böja sig i oberäkneliga linjer efter naturens anvisningar. De största åkerpartierna under hufvudgården sträcka sig i ett sammanhang från Torpa bortåt Götterp och Bjärkängen å ena sidan och nedåt Fallemo och det gamla Säbyområdet å den andra. Nedanför mangården vid Cedersberg ligger åkerfältet öppet fram till

29. Björkhaga vid Tolstorp.

Rengen, ändande med Garpekärret, som i samband med sjöns sänkning blef vunnet för odling. Kring Kinda kanal finnas också sammanhängande åkerpartier, såsom vid Hofvetorp och Vässentorp, hvilkas långsträckta åkerfält med en jämn struktur gifva en yttre antydning om jordarnas goda beskaffenhet. Men i öfrigt äro de odlade områdena inströdda öfverallt, kring byggnader, och lägenheter, ute på arrendegårdar och boställen.

Med jordens gestaltning stå också de klimatologiska förhållandena i det närmaste sammanhang. I allmänhet är nog höglandsklimatet dominerande i de trakter, där Bjärka-Säby är beläget, så att våarna äro senare men i stället sommartemperaturen något högre än å slättlandet i norr. Då Roksen oftast blir fri från is redan i mars, få Rengen ännu en tid behålla sin boja, och då frostnätterna i Linköpingstrakten vanligen sluta i april, vågar man längre uppåt de högländta bygderna ofta icke röra åkern förrän i maj. Det snötäcke, som lagrar sig öfver jorden i december eller januari, kvarligger vanligen till slutet af mars. Särskildt är detta fallet i de södra skogsmarkema, medan däremot trakterna kring Rengen och Stångån påverkas af vattendragen så att vinterklimatet blir »något mildare. Såsom en

30. *Hjorthagen.*

egenhet kan anföras, att i mannaminne ingen hagelskada förekommit vid Bjärka-Säby. Någon enstaka gång kan en hagelskur komma, men är denna alltid af synnerligen lindrig art.

Enligt beräkningar vid den å Bjärka-Säby förlagda observationsplatsen för meteorologiska iakttagelser har medeltemperaturen därstädes under de tio sista åren varit +5,9 grader C. Den kallaste månaden, januari, har å Bjärka-Säby visat -4,1 grader, medan den varmaste månaden, juli, haft ända till +17,7 grader i medeltemperatur. Motsvarande siffror för Linköping hafva varit -3,4 och +16,5 grader.

Nederbörden är i dessa trakter något mindre än för länet i dess helhet, i det att den å Bjärka-Säby uppgår till 517 millimeter i medeltal per år, medan motsvarande siffra för Östergötlands län är 541 mm. Mest regnrik är å Bjärka-Säby augusti månad med 81,2 mm medan februari med 19,5 mm. är den på nederbörd fattigaste månaden, allt beräknat på iakttagelser under åren 1911-1920.

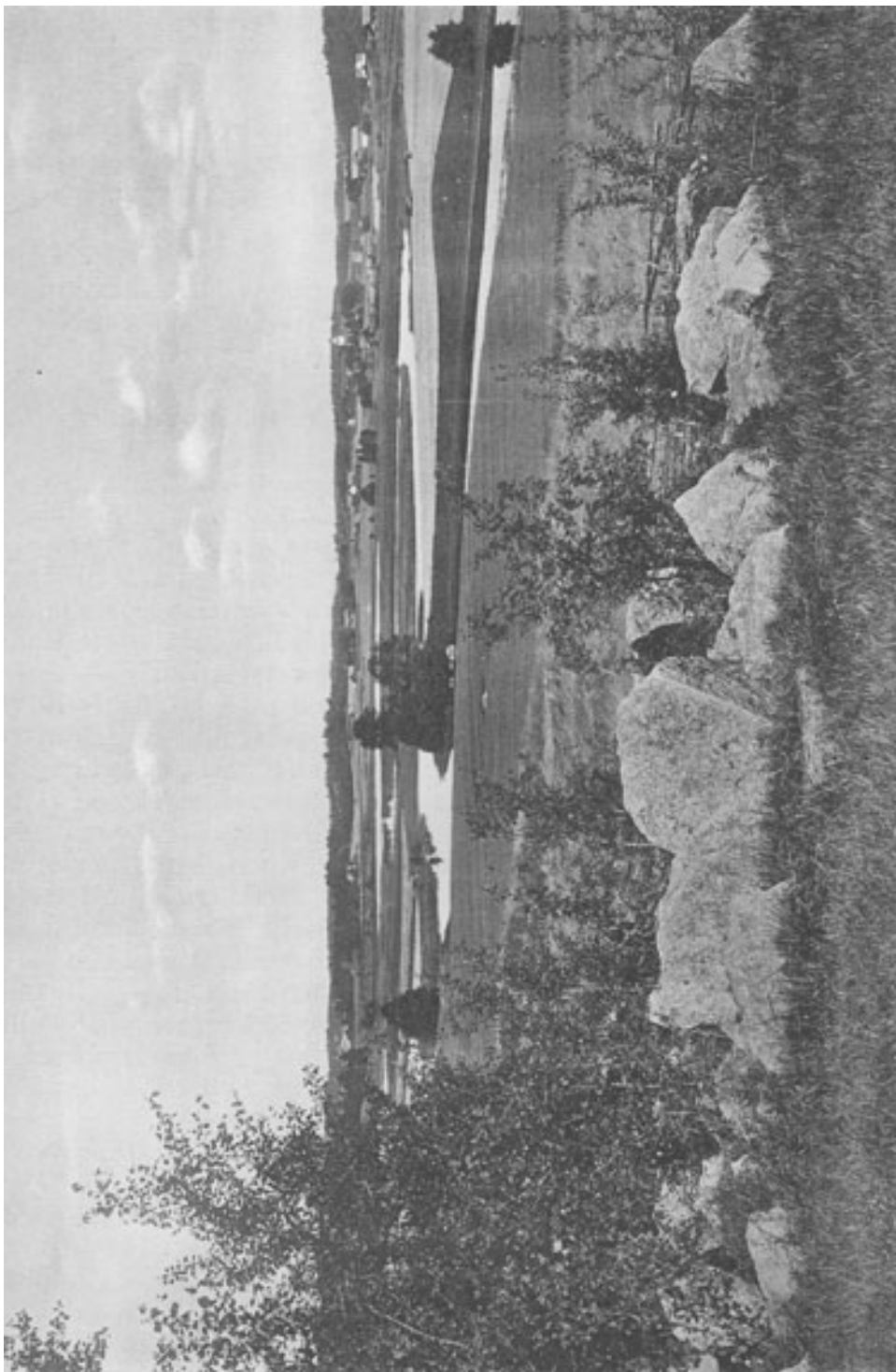
På de ställen, som naturen och den framväxande kulturen anvisat, draga också vägar fram mellan de spridda markerna inom egendomen.

Ingen af de stora färdevägar, som sedan gammalt förmedlat förbindelsen mellan rikets viktigare landsdelar, tangerar emellertid Bjärka-Säby. Den gamla s. k. Kalmarvägen, som öfver Vimmerby förbinder Linköping med Kalmar, går förbi Slaka och Skeda kyrkor till Brokind, hvarifrån den sedan fortsätter längs de stora sjöar, som bilda Stångåns vattensystem. En väg, som längs Stångån går från Linköping till närheten af Wist kyrka och därefter till Brokind, har också sin sträckning på andra sidan Rengen. Vintertiden har måhända väglängden kunnat förkortas genom en färd förbi Säby öfver Rengens is, men ivanliga fall har Säby-komplexet legat afskildt från den stora stråkvägen och endast genom bivägar haft förbindelse med yttervärlden.

Den väg, som Säbys bebyggare sedan gammalt användt vid sina färder till rikets kulturcentra, går från korsgatorna vid Wist kyrka rakt söderut förbi Skog, Hofvetorp och Cedersberg till Säby herregård. Mellan Hofvetorp och Skog passerar den Kinda kanal, och vid Säby-bro går den öfver vattenfallet vid Stångån. Söder om herregården delar sig vägen i två armar, af hvilka den ena drar söderut till nedre delen af Vårdnäs, den andra österut öfver Torpa och egendomens södra arrendehemman till Grebo och Åtvidaberg. Båda dessa vägar förgrena sig redan inom Bjärka-Säbys område i flera bygdevagar.

Äfven öster om Stångån draga flera vägar fram genom Säbys hemman. Förbi Bjärkängen går sålunda en väg, som vid Kvarntorpet passerar Stångån och sedermera når stora landsvägen vid Cedersberg. Från Torpa leder en väg nedåt genom Göttorp, Hållingstorp och Skälstorp, där den passerar Stångån vid Skorpafallet för att därifrån fortsätta till Hofvetorp. Västerut från sistnämnda gård gå bygdevägar öfver Kinda kanal bort till de västra arrendegårdarna, som endast på denna väg ha förbindelse med de stora trafiklederna. / Om Bjärka-Säby sålunda i forna tider endast genom egna byvägar stod i kontakt med de stora färdevägarna, så har det däremot genom det moderna kommunikationsmedlet järnvägarna fått direkt anslutning till en betydande trafikled. Då Östra Centralbanan anlades i början på detta århundrade, drogs järnvägen liksom den gamla landsvägen fram längs Stångåns vattensystem, men i stället för att gå väster om Stora Rengen fick banan sin sträckning öster om denna sjö och kom sålunda in på Bjärka-Säbys område.

Östra Centralbanan, som vid Hultsfred har anslutning till flera af de småländska järnvägarna, går därifrån norrut förbi Vimmerby, Kisa och Rimforsa m. fl. bemärkta orter i det gamla Stångå-bäckenet ned till Brokind vid flödet mellan Järnlunden och Lilla Rengen. Efter en sväng österut kommer järnvägen så in på Bjärka-Säbys ägor vid Rengens strand ett stycke söder om herregården. Därifrån fortsätter

31. Stångån med Wist kyrka

den nedåt genom Torpa och vidare längs Stångåns östra strand genom Hållingstorp och Skälstorp, där den lämnar Säbyområdet. Öfver Sturefors ägor gick den så. fram förbi Wist kyrka och slutligen norrut till ändpunkten Linköping.

Inom Bjärka-Säbys gränser har banan icke mindre än två stationer, nämligen Bjärka-Säby ett stycke öster om herregården, och Hofvetorp invid stranden af Stångån i närheten af Skorpa ström.

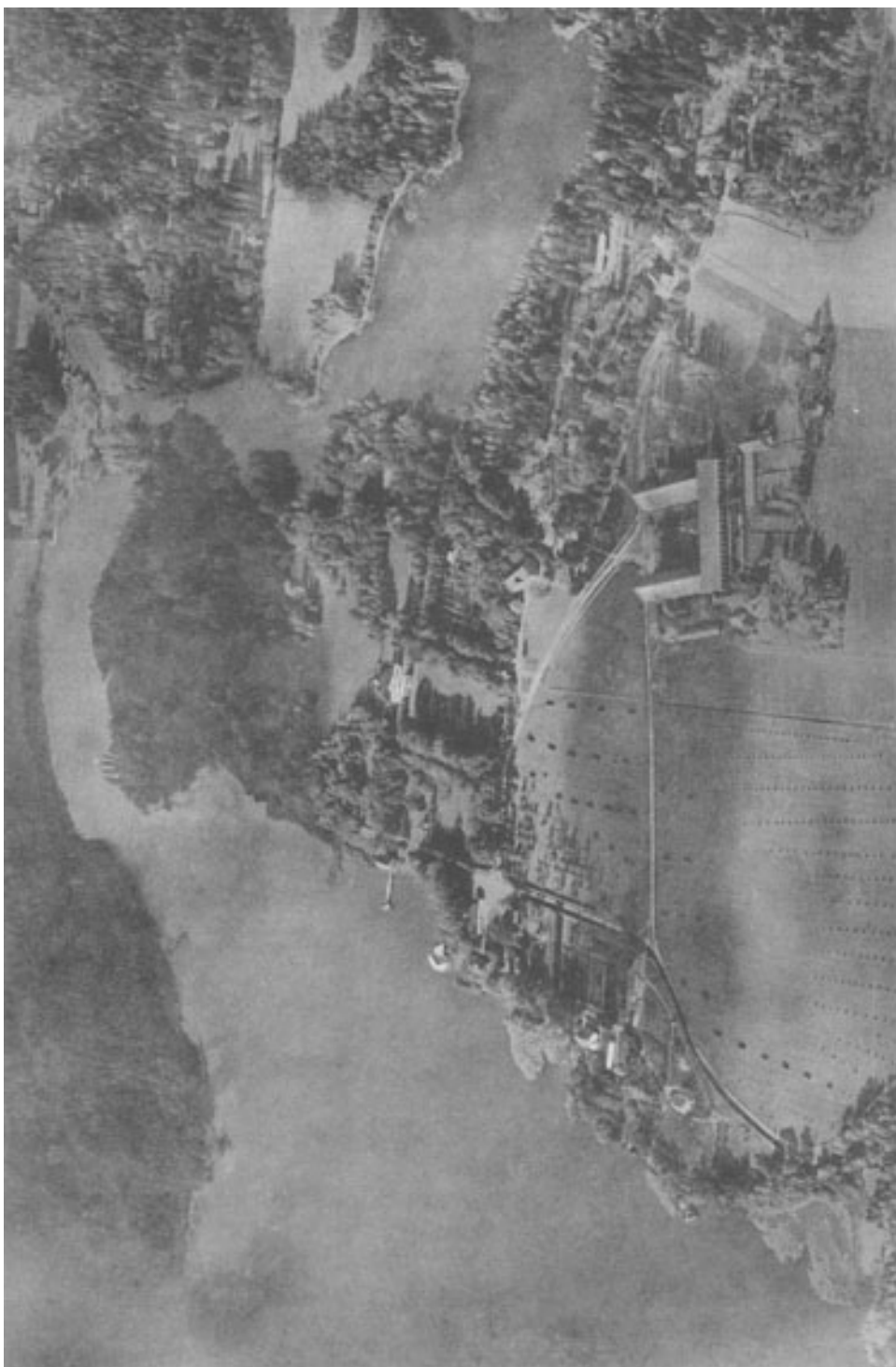
Äfven med Åtvidaberg står Bjärka-Säby i direkt järnvägsförbindelse genom en särskild bana, som anlades några år efter Östra Centralbanan. Framför den gemensamma stationen går banan uppåt Torpa, Kringstorp och Banketorp, där en station är belägen, och vidare genom Grebo socken till ändpunkten Åtvidaberg.

Genom goda förbindelseleder både till lands och vatten har sålunda Bjärka-Säby numera de bästa möjligheter till anknytning med landets kulturcentra.

Såsom Bjärka-Säby i närvarande stund framträder, är det onekligen att betrakta såsom en af vårt lands vackraste egendomar. Om där också icke bjudas några storslagna eller i sin stil enastående perspektiv, så äro i stället scenerierna desto mera omväxlande och mångsidiga och i hela sin gestaltning ägnade att tillfredsställa ett sinne, som är öppet för naturens och kulturens skönhetsvärden.

På en udde, som bildas mellan Rengen och Stångån, ligger herregården med sina båda slott, omgifna af en sällsynt fager park, där konsten på ett lyckligt och behärskadtt sätt förstått använda sig af naturens skapelser. Imponerande i sin styrka resa sig de jättelika granarna och de sekelgamla ekarna med deras härdade stammar och vårfriska grönska. På tre håll skymtar vattnet från slottets utsiktspunkter, där Stångån i sina svängar återkommer inom synranden. Vidsträckt ligger Rengens yta, randad af skogbeväxta stränder, och leende tecknar sig Vårdnäs kyrka i fjärran. I norr och söder fångas blicken af de långstriickta gräsfälten med deras rogifvande linjer - blott i söder brutna af bukterna i skogsbrynet uppåt Fallemo. Äfven det hvardagliga arbetet har här sina prydliga boningar - i de gediget inredda. ladugårdarna och magasinerna eller i de om idog möda vittnande småbruken i herregårdens närhet.

Vid färden bort genom byarna och utgårdarna förstärkas ytterligare skönhetsintrycken. De frodiga. åkerfälten vittna på långa sträckor om grannskapet till Östgötaslätten, medan annorstädes de skogklädda kullarna., de yppiga ängsmarkerna och de vilda forsarna föra tanken till naturens nyckfulla lek. Särskildt praktfulla framstå Skorpa- och Skälstorpsfallen med sina långsträckta flöden och sina skarpt kuperade stränder. Kring Rengen och Stångån erbjuda strandpartierna med deras vildmarksstämning eller deras tjusande idyller

32 Bjärka-Säby i fågelperspektiv

en rikedom på skönhetsmoment. Men äfven annorstädes påträffas de - borta vid kanalens spegelyta eller ide sprudlande fallen vid Hofvetorps bäck; uppe i de majestätiska skogsmarkerna på Säbys område eller i de karga smålandsbackarna vid Hållingstorp; nere vid de moderna arbetarstugorna med deras pittoreska inramning eller i bondgårdarna' med deras prägel af gammal kultur. Äfven vägarna slingra sig vackert fram genom landskapet, och till och med af de moderna trafikanordningarna har man sökt göra det bästa möjliga, då exempelvis det lilla gästgifveriet i hela sin läggning är väsentligt skildt från sina fränder i de svenska stations samhällena.

Det är också resultat af seklers arbete, som här föreligger i det kulturverk, som uppbyggts af idoga människohänder. Under den tid, som vi med historiskt källmaterial kunna bedöma, har detta arbete bedrifvits under samverkan mellan gårdar, som nu utgöra delar af Bjärka-Säby, och som en liten värld för sig har egendomen fått lefva sitt eget lif. Endast vid några få tillfällen har den rubbats i sin lugna tillvaro, då den under upprörda tider hastigt kastats från en ägare till en annan. Dessemellan har den i naturlig arfsföljd gått från det ena ledet till det andra inom de få släkter, som haft egendomen i besittning. Då den genom försäljning kommit till nya släkter, ha dessa vanligen förstått att med pietetsfull känsla och patriarkalisk anda förvalta hvad de öfvertagit. Äfven de underliggande gårdarna och torpen ha gått till brukning från far till son genom flera släktled. Sålunda har generation efter generation på de många gårdarna fått lefva sitt stilla lif, endast småningom berördt af de nyheter, som tiden medfört. Under starkt inflytande af traditionen har därför också den kultur, som i bygderna uppammats, fått en tämligen enhetlig karaktär. Den ena tidsperioden efter den andra har lugnt och säkert kunnat afsätta sina märken såsom naturliga utvecklingsresultat.

33. *Det sista lodjuret.*